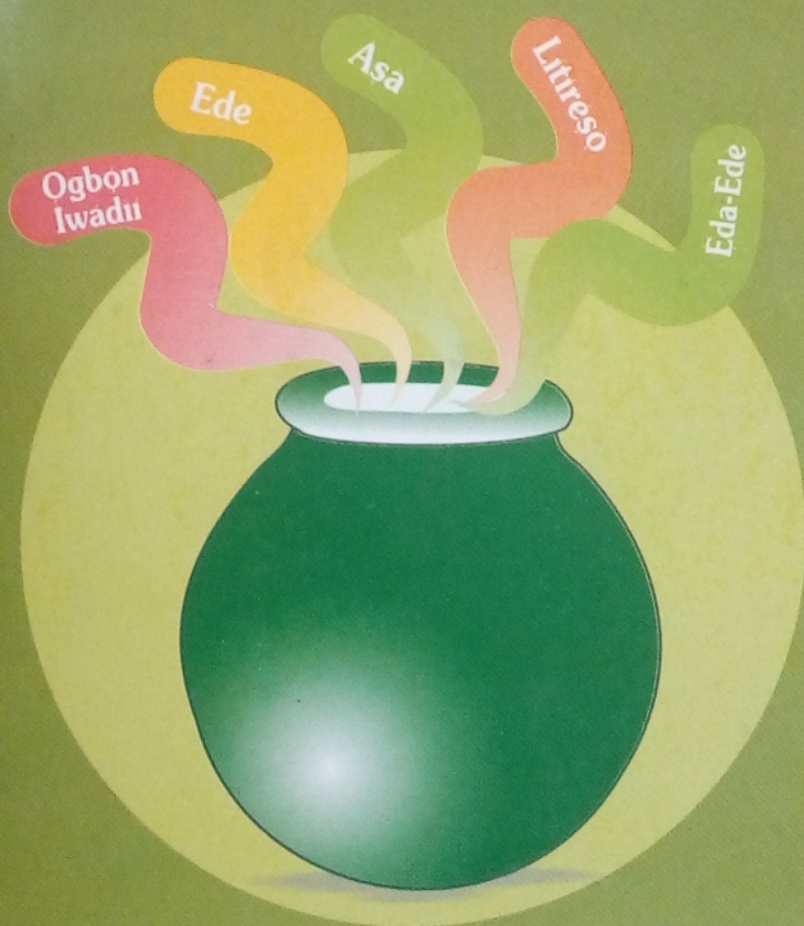

Ogbon Iṣewadii Ninu Imo Eḍa-Eḍe, Litireso atí Aṣa Yoruba

Léré Adéyemí (Olótúú Gbogbogbòò)
Hezekiah Olúfẹ́mí Adéòṣun
Folúkẹ́ Bọ́lánílẹ́ Adékẹ́yẹ̀
Ọ́látúbòṣún Christopher Ọ́mọ́léwu

**ỌGBỌN ÌṢÈWÁDÌÍ NÍNÚ ÌMỌ ÈDÁ-ÈDÈ
LÍTÍRÉSỌ ÀTI ÀṢÀ YORÚBÁ**

**Léré Adéyemí (Olótùú Gbogbogbòò)
Hezekiah Olúfẹmì Adéọsun
Folúkẹ Bọlánlẹ Adékẹyẹ
Ọlátúbọsún Christopher Ọmólẹwu**

**© Department of Linguistics and Nigerian
Languages (2016)**

ISBN: 978-978-952-978-0

**All rights reserved. No part of this publication may be
reproduced, stored in a retrieval system, transmitted in any
form or by any means, electronic, mechanical, photocopying,
recording, or otherwise, without the prior written permission
of the publishers**

**Published by:
Department of Linguistics and Nigerian Languages,
University of Ilorin, Ilorin, Nigeria**

**Typesetting:
Library and Publications Office,
University of Ilorin, Ilorin, Nigeria.**

Yíyan Orí Ọrọ̀ Ìwádìí

ÒGÚNLỌLÁ, Ọmọlayọ Dúrótádé
Department of Linguistics and Nigerian Languages,
University of Ilorin

Ìfáàrà

Ìwádìí ni a lè pé ní akitiyan tí a ẹ̀ tàbí ìgbésẹ̀ tí a gbé láti wá ìdáhùn tàbí ojútùú sí ìsòro kan tàbí òmíràn. A lè tọ́ka sí ìwádìí gégé bí ohun tí a ẹ̀ tó jẹ̀ pé àyọ́rísí rẹ̀ yóó mú ìdáhùn wá fún ìsòro kan pàtó. Ohun tó máa ń ẹ̀ ìwúrí fún síṣe ìwádìí jù dá lórí bí ìsòro bá ẹ̀ kẹ̀nú tó àti èròngbà ẹ̀ni láti yanjú ìsòro bẹ̀ẹ̀. Èyí tùmọ̀ sí pé láìsí ìsòro, kò lè sí ìwádìí síṣe.

Fákúàdẹ̀, (2011, o.i. 1 - 2) sọ̀ pé:

If research is considered to be an attempt to explain a phenomena through the use of scientific method of investigation, then it follows that certain unanswered questions would constitute the problem

(Tí a bá pe ìṣẹ̀wádìí ní akitiyan láti sàlàyé àwọn ohun tótakókó nipa lílo ìlànà ìwádìí ìmọ̀ sáyẹ́nsì, a jẹ̀ wí pé àwọn ibeèrè kan tí a kò tii rí ojútùú sí ni yóó jẹ̀ irú ìsòro bẹ̀ẹ̀.)

Ó fí kún un pé ìlànà sáyẹ́nsì tí a ń wí yìí jẹ̀ ìlànà tó máa ń yanjú ìsòro, èyí tó tùmọ̀ sí pé nígbà tí a bá ń gbìyànjú láti yanjú àwọn ìsòro kan ní síṣe-n-tẹ̀lẹ̀ tí a sì ń gbìyànjú láti yojú àwọn òtítọ́ kan tó ti forimù, tí a ń dábaa tí a sì ń ẹ̀ ìgbéléwọn kí a tó fa àyọ́rísí kan pàtó yọ̀, ìṣe sáyẹ́nsì ni olúwarẹ̀ ń ẹ̀.

Ohun tí a rí fàayọ̀ nínú àlàyé òkè yìí ni pé ohun tó sókùnkùn sí ni tí a sì fẹ̀ yojú rẹ̀ síta ni a máa ń wádìí. Ní èro Ajíkòbì, (2014, o.i. 45), sọ̀ pé ìwádìí ti wà láti ìgbà ìwásẹ̀, ó kàn jẹ̀ wí pé bí wọn ẹ̀ ń wádìí ọgbọn, ìmọ̀ àti òye, tiwọn kàn farajo àkọ́sọ́rí nígbà ti tàwọn

oníwèè jẹ àkòsòrí-kò-síwèè. Èyí tó wù kí ó jẹ, èròngbà méjèèjì ní lati hù òtító jáde láiméfò àti pèlú idánílójú ohun tí a n sọ. Èròngbà isẹ iwádíí ní láti fẹ ìmò lójú. Èyí ló sùn wa débí ibèèrè pé báwo ni a se n yan kókó orí-òrò?

Yíyan kókó orí ọrò

Lára èròngbà síse isẹ iwádíí ní láti lépa ogbón, ìmò àti òye. Bèeyàn ò bá ní mètèèta wònyíí, isẹ olúwarè kò lè késejári. Àìní mètèèta wònyíí máa n kó ipayà bá aṣewádíí. Aṣewádíí tí kò bá ní nńkan wònyíí a máa dọgbón wón a sì máa gbìyànjú lati da isẹ tí èlòmírán tí se sáájú kọ pàápàá tí irú isẹ bèè bá ti pé tí wón ti se é. Ọnà méjì ló lè gbà se èyí. Lọnà kìn-ín-ní, ó lè dà á kọ láìsí àyípadà Kankan. Lọnà kejì èwè, ó lè se àyípadà dièdiè sí isẹ tó n dàkọ.

Ìrírí àti iwádíí fí yéni pé lóníí, ọpọ akẹkọ tó n se iwádíí ló máa n parí isẹ nípa lílẹdì àpò pọ mọ olùkọ tàbí alábojútó isẹ iwádíí rẹ níwón igbà tí ó bá ti mu àdéhùn se. Èyí kò bójúmu rára nítorí pé aṣewádíí fúnrarẹ kò ní lè fí irú isẹ bèè yangàn lójó iwájú.

Gbogbo ọnà tí èkọ èdè Yorùbá pẹka dé ni a ti lè yan orí ọrò iwádíí. Lára wón ni: àṣà, isẹ, èsìn ibílẹ Yorùbá, fonólòjì, mọfólòjì èdè Yorùbá, èka-èdè, lítíréşò alohùn lókan-ò-jòkan, lítíréşò àpílẹkọ tàbí alákoşílẹ, ètò tàbí ilànà ikóni, ilò èdè Yorùbá ní oríşíríşì ọnà àti bèèbèè lọ.

Gégé bí Sànyà (2005, o.i. 31) se sọ, ó máa n dára kí aṣewádíí wá ààyè láti síse lórí orí ọrò tó jẹ mọ isẹ, òwò tàbí èsìn idílẹ rẹ tí ó ti ní ọpọ ìrírí nípa rẹ. Èyí se pàtàkì nítorí pé yóó mú irú iwádíí bèè rọ ọ lórùn. Òtító ní àkíyèsí Sànyà yíi şùgbón a lè bèèrè pé ñjé ó se é se kí aṣedwádíí máa fí gbogbo igbà wádíí ohun tí se ti idílẹ rẹ láìşègbè? Ñjé kò sí ohun mírán tí irú aṣewádíí bèè lè dágbálẹ láti wádíí yàtò fún àṣà àti isẹ ti idílẹ rẹ nikan? Dájúdájú, idáhùn sí àwọn ibèèrè yíi ni pé “bèè kọ”.

Ó tún tẹsíwájú pé ó yẹ kí aṣewádíí lè mọ pé àbájáde iwádíí rẹ tún lè şokúnfa isẹ iwádíí mírán. Aṣewádíí lè fẹ èròjà èdè fàyèwọ tí ẹnìkan lò fún orí ọrò kan lójú şíwájú sí i tàbí kí aṣewádíí

sàfiwé orí ọ̀rọ̀ méjì tó jọra. Bí àpẹẹrẹ, aṣẹwádíí kan lè ti siṣẹ́ lórí ìgbésẹ́ ọ̀dún ibílẹ́ kan, kí òmíràn sì siṣẹ́ lórí ilò ewì alohùn nínú ọ̀dún ibílẹ́ kan náà. A faramọ̀ èrò yìí.

Tí a bá fẹ́ yan orí ọ̀rọ̀ iwádíí, ohun àkókọṣe ni kí a ronú lókàn ara ẹ̀ni pé ẹ̀ka wo gan-an ni a fẹ́ wádíí? Àṣà ni, lítíréṣọ̀ ni, èdè ni, ìṣẹ̀lú ni, ìbáragbépọ̀ ara ẹ̀ni láláwùjọ̀ àti bèẹ̀bẹ̀ẹ̀ lọ. Èyí tó wù kí ó jẹ́, ó ẹ̀ pàtàkì kí aṣẹwádíí rí i dájú pé àkólé tí apá rẹ̀ yóó ká ni ó yàn láàyò.

Ohun tí èyí tùmọ̀ sí ni pé a kì í dédédé yan kókó orí ọ̀rọ̀ iwádíí. Aṣẹwádíí nílò ìrònújinlẹ́ gidi kí ó sì yan kókó orí-ọ̀rọ̀ tí yóó rẹ̀ni tó ọ̀ sọ̀nà lórí rẹ̀. O' ẹ̀ ẹ̀ kí aṣẹwádíí yan kókó orí ọ̀rọ̀ iwádíí fúnrarẹ̀ tàbí kí Alábojútó rẹ̀ bá a yan án. Bí Alábojútó bá yan kókó orí-ọ̀rọ̀ iwádíí fúnni, irú kókó orí-ọ̀rọ̀ bèẹ̀ gbódò jẹ́ èyí tó ẹ̀ ẹ̀ wádíí, tí gbígbòòrò rẹ̀ kò ní ju agbára aṣẹwádíí lọ. Sùgbón a gbàgbọ̀ pé adùn wà nínú kí aṣẹwádíí yan kókó orí-ọ̀rọ̀ fúnrarẹ̀ nítorí idánílójú wà pé aṣẹwádíí kò ní yan kókó orí-ọ̀rọ̀ tí oun fúnrarẹ̀ kò nífẹ́ sí, èyí yóó fún un ní iwúrí láti fi gbogbo ara siṣẹ́.

Ewu tó wà nínú kí alábojútó yan kókó orí-ọ̀rọ̀ fún aṣẹwádíí ni pé, ó ẹ̀ ẹ̀ kí ọ̀nà dórí ọ̀pẹ́ pin. Bí èyí bá sẹ̀lẹ̀, ó ẹ̀ ẹ̀ kí aṣẹwádíí fún okùn mó alábojútó rẹ̀ lórùn kí ó sì di gbogbo ẹ̀bi náà rù ú. Sùgbón níwọn ìgbà tó jẹ́ pé aṣẹwádíí kò tìl kọ̀ iṣẹ́ àkànṣe kan rí, yíyan kókó orí-ọ̀rọ̀ iwádíí fúnrarẹ̀ yóó ràn án lówọ̀ láti siṣẹ́ kárákára. Èyí tó wù kó jẹ́, kókó orí-ọ̀rọ̀ iwádíí tí a ó yàn gbódò jẹ́ èyí tó ẹ̀ kókó tí yóó sì ní ipa lórí àwùjọ̀.

Alábojútó iṣẹ́ iwádíí lè dábàà orí ọ̀rọ̀ fún aṣẹwádíí bóyá nítorí ó nífẹ́ sí orí ọ̀rọ̀ bèẹ̀ tàbí kí ó fẹ́ lo aṣẹwádíí fún iṣẹ́ iwádíí kan tí oun fúnrarẹ̀ n ẹ̀ lówọ̀ tàbí èyí tí ó n gbèrò láti ẹ̀. Èyí tó wù kí ó jẹ́, ohun tó ẹ̀ pàtàkì ni pé kí iṣẹ́ iwádíí bèẹ̀ sá ti kẹ̀sẹ́jári. Bí aṣẹwádíí bá tilẹ̀ mó àṣírí tó wà nídíí orí ọ̀rọ̀ tí alábojútó iṣẹ́ rẹ̀ fún un, ó yẹ́ kí aṣẹwádíí náà mú irú iṣẹ́ bèẹ̀ ní bàbàrà nítorí pé yóó ẹ̀ ànfààní fún oun náà.

Àbẹ̀wò sí àwọn ibi ìkó nńkan iṣẹ̀nbáyẹ́ sí lè ṣokùnfà kókó orí ọ̀rọ̀ iwádíí. Ó lè jẹ́ ti iṣẹ̀nbáyẹ́ tàbí èyí ti ìjọba àpapọ̀ ẹ̀ lójọ̀ sí

ibikan, tàbí kí ó jẹ́ ti ẹ̀ka ìmò tó n ẹ̀ iwádìí lórí ohun isẹ̀mbáyé. Àpẹẹrẹ ni ti 'Institute of African Studies', ti Yunifásítì Ìbàdàn àti ti Yunifásítì Obáfẹ́mí Awólówò ní Ile-Ifẹ̀. Gbogbo ibi tí a dárúkọ̀ wònyíí ló kún fún ọ̀pọ̀ ìmò tí àròjìnlẹ̀ lórí ìmò bẹ̀ẹ̀ sì lè sàwárí kókó orí ọ̀rọ̀ iwádìí tuntun.

Kí yíyan kókó orí-ọ̀rọ̀ iwádìí tó lè rọ̀rùn fún aṣẹwádìí, ọ̀n fúnrarẹ̀ gbòdò ní ifẹ̀ sí orí ọ̀rọ̀ tí yóó yàn kí ó sì tún ní ìmò diẹ̀ nípa rẹ̀. Ohun tí a bá nífẹ́ẹ̀ sí ni a máa n kàràmasíkí. Tí aṣẹwádìí bá nífẹ́ẹ̀ sí kókó orí-ọ̀rọ̀ iwádìí rẹ̀, yóó ẹ̀tán láti kàwé lópọ̀ yanturu, èyí yóó sì lè mú kí ó sìsẹ̀ kàrakára, kí ó sì rí i pé ọ̀n ẹ̀ aṣeyeye nínú rẹ̀. Kí èyí tó lè ẹ̀ ẹ̀, aṣẹwádìí gbòdò ní ànfààní láti yan ilàna tó bá wù ú láti gbé iwádìí rẹ̀ gbà yàtò sí pé kí ó wà lábẹ̀ ọ̀fin, èyí tó lè mú irẹ̀wẹ̀sì bá ifẹ̀ inú irú aṣẹwádìí bẹ̀ẹ̀.

Aṣẹwádìí gbòdò ní ẹ̀rì tó dájú pé ọ̀n ni ohun pàtàkì láti fí kún ìmò tó ti wà tẹ̀lẹ̀ pàápàá jùlọ̀, èyí tó mò pé ẹ̀nikẹ̀ni kò tìi sìsẹ̀ lórii rẹ̀. Láti ẹ̀ aṣeyeye nínú èyí, aṣẹwádìí gbòdò kàwé tó pọ̀, kí ó lọ̀ sóri èrọ̀ itàkùn àgbáyé kí ó sì tún tọ̀ àwọn ilúmọ̀ká nínú ohun tó yàn láti ẹ̀ lọ̀ fún ìmọ̀ràn àti àbá wọn kí ó tó ẹ̀ igbẹ̀kalẹ̀ àwọn èrọ̀jà tó jẹ̀mọ̀ orí-ọ̀rọ̀ rẹ̀. Owe Yorùbá kan ló sọ pé "àjẹjẹ ọ̀wọ̀ kan kò gbẹ̀rù dórí", isẹ̀ iwádìí kò ẹ̀ẹ̀ dáníkàn ẹ̀. Ìdí nìyí tó fí ẹ̀ pàtàkì fún aṣẹwádìí láti farabalẹ̀ yan kókó orí-ọ̀rọ̀ tí àwọn miiṛàn yóó lè bá a dásí. Èyí ẹ̀ pàtàkì nítorí pé gégẹ̀ bí a ẹ̀ sọ sáájú, ìmò ẹ̀nikan kò jọ̀ bọ̀rọ̀. Èyí ẹ̀ pàtàkì nítorí pé isẹ̀ ọ̀nà àrà ọ̀tọ̀ ni ìwé kíkọ̀.

Ajìkòbì (2004, o.i. 48), nígbà tí ó n tún ohun tí Pardoe, (1965) sọ wí, ó ní:

It is not much an exaggeration to say that the quality of a person's writing is in direct proportion to the quality of that person's before he begins to write.

(Kí i ẹ̀ aṣọ̀dùn ọ̀rọ̀ ni kí a sọ pé bí ìwé tí ẹ̀nikan bá kọ̀ yóó ẹ̀ wuyì tó máa n wà ní ìbámu pẹ̀lú bí èrọ̀ rẹ̀ bá ẹ̀ dára to kí ó tó bèrẹ̀ síi kòwé.)

Èyí tùmọ̀ sí pé kò sí àníàní pé ìwé tí a bá kọ̀ tó bá kógo já, àyọ̀rísí irònújìnlẹ̀ tó péye ni. Nítorí náà, aṣẹwádìí gbòdò sọra fún

àbùmọ, àgbélẹ̀rọ, àsọrégèè, àfikún tí kò tònà pẹ̀lú àgbélẹ̀rọ èrò, ọgbón àti ọye. Àṣẹwádíí tí kò bá fí èyí sọkàn kí ó tó yan kókó orí ọrọ rẹ, kò lè rídíí ọótọ, àjànbàkù isẹ̀ nì irú ẹnì bẹ̀ẹ̀ yóó ẹ̀.

Adélékè àti Adébiyí (1998), sàlàyé pé iwádíí síṣe kò rọrùn (kí í ẹ̀ gbẹ̀fẹ̀). Wọn sàlàyé pé isọrí mẹ́ta nì a lè pín iwádíí sí. Àwọn nàà nì: ajẹmótàn, ajẹmédàá àti iwádíí ajemáwùjọ. Àkíyèsí tí a ẹ̀ nípa àlàyé òkè yìí nì pé irú iwádíí tí a bá fẹ̀ ẹ̀ nì yóó sọ irú orí ọrọ tí a ó yàn, òun nàà sì nì yóó sọ irú ilànà tí a ó lò fún iwádíí ọhún. Gégé bí àpẹ̀rẹ, iwádíí ajẹmótàn máa n dálé ohun tó ti wà tẹ̀lẹ̀. A lè fí ojú lámẹ̀yító wò ó, kí a sì sọ èrò tiwa nípa rẹ̀. Àpẹ̀rẹ orí-ọrọ tí a lè yàn lábẹ̀ isọrí yìí nì:

- (i). ìbẹ̀rẹ̀, idide àti idàgbàsókè ètò ẹ̀kọ̀ mọ-òn-kọ, mọ-òn-kà lórílẹ̀ èdè Nàìjíríà.
- (ii). Ipa iwé iroyin èdè Yorùbá nínú idide ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá.

Irú orí-ọrọ iwádíí yìí wọpọ̀ nínú ẹ̀kọ̀ èdè Yorùbá pàápàá àṣà, lítírẹ̀sọ àti èdè Yorùbá. Gégé bí àlàyé Adélékè àti Adébiyí, irú orí-ọrọ iwádíí yìí kò pè fún ilànà iwádíí imọ̀ sáyẹ̀nsì nítorí kókó ohun tó máa n jẹ̀ àṣẹwádíí lógún nì itàn tó ti wà ní àṣẹwádíí fẹ̀ gbé yẹ̀wò.

Ní ti iwádíí ajẹmédàá kan pátó, ohun tí a máa n yẹ̀wò nì èdà kan, ẹgbẹ̀ tàbí àkójopọ̀ àwọn èniyàn kan. Irú iwádíí yìí kò kẹ̀nú. Nítorí nàà, àṣẹwádíí kí í sàbà kojú isòro tó bẹ̀ẹ̀ jù bẹ̀ẹ̀ lọ, sùgbón síbẹ̀, irú iwádíí yìí kò sàiní àlẹ̀bù tirẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ, àbájáde rẹ̀ kii gbòòrò nítorí pé orí èdà kan pátó, ilé-isẹ̀ kan tabí àwọn èniyàn kan pátó nì ó máa n dálé. Fún idí èyí, ó ní ibi ti àbájáde rẹ̀ wúlò mọ̀.

Bí èyí tilẹ̀ rí bẹ̀ẹ̀, àbájáde irú iwádíí yìí máa n wúlò fún akẹ̀kọ̀ọ̀ tó ẹ̀ṣẹ̀ bẹ̀rẹ̀ isẹ̀ iwádíí nítorí ó lè fí ẹ̀ àtẹ̀gùn tàbí atónà fún isẹ̀ iwádíí rẹ̀. Àpẹ̀rẹ orí-ọrọ̀ lábẹ̀ èyí nì:

- (i). Agbéyẹ̀wò aṣọ wíwọ̀ láààrin àwọn Yorùbá: èyà Ìgbóminà gégé bí àkíyèsí.
- (ii). Orísi ẹ̀ran ọ̀sìn lówùjọ Yorùbá.

(iii). Eṣẹ abàmi lárùjọ Yorùba: Eṣẹ igún àti òwìwí bí àpẹẹrẹ.

Ìwádìí ajẹmọ-àwùjọ ní tirẹ máa n dá lórí àwùjọ kan pátó. Aṣẹwádìí gbọdọ yan orí-òrò tí ó níi ẹ pẹlú àwùjọ kan (àwùjọ Yorùbá gégé bí àpẹẹrẹ). Irú iwádìí yìí lẹ jẹ èyí tó dá lórí isòro-idiwòn, ó lẹ dá lórí isòro lẹgbẹlẹgbẹ. Ó lẹ jẹ èyí tí yóó pẹ fún ifòrò-wáni-lẹnu wò nínú èyí tí a ó ti ẹ àtòjọ àwọn ibẹ̀èrẹ̀ tí aṣẹwádìí yóó ti sètò láti ilé, ó lẹ dá lórí itàn ìgbésí ayé ẹnìkan, àwùjọ kan àti bẹ̀èbẹ̀ẹ̀ lọ. Lára irú orí-òrò iwádìí tí aṣẹwádìí lẹ yàn ni:

- (i). Okùnfa ifidírẹ̀mi nínú idánwò èkọ̀ èdè Yorùbá nínú idánwò àṣekágbá oníwèé mẹwáá.
- (ii). Ipa tí èkọ̀ èdè Yorùbá lẹ kó nínú idàgbàsókè orílẹ̀-èdè Nàìjíríà.
- (iii). Ipa òbí lórí titọ̀ ọmọ: Àgbéyẹ̀wò iwé eré-onítàn *Ohun ojú wá* tí Layọ̀ Ògúnlọ́lá kọ, àti bẹ̀èèèẹ̀ lọ.

Èyí tó wù kí iwádìí dálé, orí-òrò aṣẹwádìí gbọdọ jẹ èyí tí yóó lẹ sàwárí èrògbà iwádìí. Bí àpẹẹrẹ, orí-òrò iwádìí tó bá jẹ mọ ifòrò-wáni-lẹnu-wò gbọdọ rí i dájú pé àwọn ibẹ̀èrẹ̀ tí yóó bèèrẹ̀ wà ní ibámu pẹlú ọ̀rò. Bí àpẹẹrẹ, àpẹẹrẹ àkókó lókè yìí lẹ lẹ lọ pẹlú ibẹ̀èrẹ̀ “bẹ̀ẹ̀ ni” tàbí “bẹ̀ẹ̀ kọ” nínú èyí tí aṣẹwádìí fúnrarẹ̀ yóó ti gbẹ̀ àwọn èrò kan kalẹ̀ lórí orí-òrò iwádìí, yóó sì fí àwọn tí yóó dáhùn sílẹ̀ láti faramọ̀ èrò tirẹ̀ tàbí láti takò ó.

Ìbẹ̀èrẹ̀ tí aṣẹwádìí ti kọ wá láti ilé ni yóó lò láti ẹ iwádìí rẹ̀. Lónà kejì, aṣẹwádìí kò níi ẹ ìmúrasilẹ̀ tó bẹ̀ẹ̀ bí ó tilẹ̀ jẹ pé ó mọ orí kókó iwádìí rẹ̀. Irú ifòrò-wáni-lẹnu-wò yìí lẹ dá lórí itàn ìgbésí ayé ẹnìkan níbi tí aṣẹwádìí kò ti gbọdọ dí abẹ̀nà ìmọ̀ rẹ̀ lówó. Irú ifòrò-wáni-lẹnu-wò yìí ni Adélékè àti Adébiyí (1998) pẹ ní ifòrò-wáni-lẹnu-wò atú-kẹ̀kẹ̀-òrò. Nínú rẹ̀, Olùfòròwánilẹnuwò yóó ní ànfààní láti bèèrẹ̀ ibẹ̀èrẹ̀ bí ó ti fẹ̀ nígbà tí abẹ̀nà ìmọ̀ náà yóó ní ànfààní láti sòrò bí ó ẹ wù ú.

Yàtọ̀ sí àwọn wònyíí, aṣẹwádìí tún lẹ yan kókó orí-òrò iwádìí rẹ̀ nípasẹ̀ àwọn ilànnà wònyíí:

✓

- (i). Ijíròrò láàrin èniyàn méjì tàbí jù bẹẹ lọ. Nítorí pé ogbón ẹnìkan kò tó àti nítorí pé ìmò kò pin síbìkan, kò sí ohun tó burú bí aṣẹwádìí bá fí ọrọ rẹ lọ ẹlòmííran fún ìmòrán àti àbá lórí irú orí-ọrọ iwádìí tí ó fẹ yàn tàbí tí ó lè yàn. Èyí wúlò níwòn ìgbà tí a bá ti gbà pé iṣẹ iwádìí ẹe àdàṣe, àkójọpọ ogbón ọlọgbón àti ìmò onímò ni. Ìgbésẹ yìí yóó mú kí iṣẹ iwádìí kún, kí ó pé, kí ó sì níye lórí pẹlú.
- (ii). Ó ẹe pàtàkì kí aṣẹwádìí ẹe akitiyan láti mọ ibi tí àwọn aṣẹwádìí isáájú bá iṣẹ dé àti ọ̀nà tí wọn là kalẹ fún itẹ̀sìwájú irú iṣẹ bẹẹ. Eléyí yóó ràn án lówọ láti yàgò fún àtúnwí ohun tí ẹnìkan ti sọ tẹlẹ̀ èyí ni yóó sì mú kí iṣẹ tire náà ní itumọ ẹe aráyé. Kò sí ogbón kan bẹẹ ni kò sí èrè kan nínú síṣe àtúnwí ohun tí ẹnìkan ti sọ sáájú.
- (iii). Ó ẹe pàtàkì kí aṣẹwádìí ẹe akitiyan láti máa farahàn níbi idánilẹ̀kọ̀ọ̀, ipàdé àpérò yòowù tó bá ní ẹe pẹlú orí-ọrọ iwádìí tó ní lókàn láti yàn. Ó lè jẹ idánilẹ̀kọ̀ọ̀ inú kílààsì pàápàá. Ó kuku ẹe é ẹe kí a rí orí-ọrọ iwádìí fàyo láti inú irú idánilẹ̀kọ̀ọ̀ bẹẹ.
- (iv). Nípasẹ fifi etí sí iròyìn yálà lórí rediò, tẹlífisàn tàbí kíkà iwé iròyìn lókan-ò-jòkan, aṣẹwádìí lè rí orí-ọrọ iwádìí tó wúlò fàyo. Èyí rí bẹẹ nítorí pé àwọn wònyí ni alóre tó máa n fí ohun tó n ẹlẹ lówùjọ tó ará ilú létí. Àwọn ni kì í jẹ kí etí ará ilú di. Nípa síṣe èyí, aṣẹwádìí lè rí kókó kan tí yóó ẹe àwujọ ní ànfààní tí yóó sì tún fí kún ìmò fàyo gégé bí orí-ọrọ iwádìí rẹ.

Àbùdá orí-ọrọ iwádìí tó péye

A ti sọ sáájú pé isòro tí a bá rò pé ó wà nílẹ̀ tàbí èyí tí ó yojú ni aṣẹwádìí gbòdò fí sọkàn kí ó tó yan kókó orí-ọrọ iwádìí. Isòro ọ̀hún ní sọkí ni àwọn ohun pàtàkì tí aṣẹwádìí fẹ sàlàyé. Èyí ni ibéèrè gan an tí aṣẹwádìí fẹ wá idáhùn tàbí ojútùú sí nínú iṣẹ iwádìí rẹ. Isòro tó súyọ yìí ló ẹe pàtàkì jù nínú iṣẹ iwádìí nítorí pé oun ni

yóó sọ irú ibèèrè tí aṣẹwádíí yóó bèèrè àti ọ̀nà tí yóó gbé e gbà.
Abájọ́ tí Oseni (2011, o.i. 30) se sọ pe:

A research should not just plunge into writing without a clear definition of the objectives or goals of the research. The work is geared to fill a research vacuum, correct certain wide-spread views which have been found to be incorrect or introduce new discussions to our understanding of certain issues.

(Aṣẹwádíí kò gbòdò kùgbùùrù dájùlẹ̀ iṣẹ́ kíkọ́ láísí pé ó ti ní èròngbà tó yanjú àti àtúbòtán irú iṣẹ́ iwádíí bèẹ̀. Iṣẹwádíí tí a máa ẹ̀ nilátí dí àláfó látí tónisọ̀nà lórí àwọn èrò tó ti gbòde kan tí a sì rí i pé kí i ẹ̀ ọ̀tọ́ tàbí kí a tún ẹ̀ àfìbò ilà̀nà tuntun sí ọ̀yẹ̀ wá lórí àwọn ọ̀rọ́ kan.)

Ó ẹ̀ pàtàkì kí aṣẹwádíí rí i dájù pé kò sí ẹ̀rì kankan pé wón ti sisẹ́ lórí kókó orí-ọ̀rọ́ iṣẹ́ iwádíí rẹ̀ látẹ̀yìnwá. Nítorí náà, kí aṣẹwádíí tó yan kókó orí-ọ̀rọ́ rẹ̀, ó gbòdò bèèrè kí ó sì wá idáhùn sí àwọn ibèèrè wònyí:

- (i). Kín ni idí tí ọ̀un fi dágbalẹ̀ síṣe iwádíí náà?
- (ii). Báwo ni ọ̀un ẹ̀ fẹ́ Ẹ̀wárí àwọn isòro tó súyọ?
- (iii). Irú àwọn àtòjọ wo ni ọ̀un yóó gbà fún àyẹ̀wò?
- (iv). Irú ilà̀nà wo ni àwọn aṣíwájú ti lò rí?
- (v). Irú ilà̀nà wo ni ọ̀un yóó lò fún síṣe itupalẹ̀?

Síwájú síi, ó ní ibi tí kókó orí-ọ̀rọ́ gbòdò gbòòrò dé.
Adélékè àti Adébíyí (1998, o.i.15) sọ pé:

Tí a bá n yan àkọ́lẹ̀ iwádíí, a gbòdò ní i lẹ̀kàn pé bí agbègbè àkọ́lẹ̀ bá ti kéré to, ni iṣẹ́ yóó ẹ̀ kún tó.

Àkíyèsí kan pàtàkì tí a gbòdò ẹ̀ ni pé bí lẹ̀bùrù tí a ti n ẹ̀ iwádíí bá ẹ̀ ga to, bèẹ̀ ni iṣẹ́ aṣẹwádíí yóó ẹ̀ pọ́ tó. Bí kókó orí-ọ̀rọ́ iwádíí bá gbòòrò jù, apá aṣẹwádíí lẹ̀ má ká a, èyí kò sì níi jẹ́ kí ó ẹ̀ iwádíí tó jinlẹ̀ tó. Nítorí náà, aṣẹwádíí gbòdò fi èyí sọkàn kí ó má baà kú sọ̀nà bí èéfin bí ó ẹ̀ n tẹ̀síwájú nínú iṣẹ́ iwádíí rẹ̀. Èyí ẹ̀ pàtàkì pàápàá tí a bá rántí pé gbèdẹ̀ke àsìkò wá fún aṣẹwádíí lati

parí iṣẹ iwádíí tó n ẹ. Fún ìdí èyí, iṣẹ ti aṣewádíí yóó dáwólé kò gbòdò kojá èyí tí yóó lè ẹ láàrin àsìkò tí a fún un láti fi ẹ é.

Yàtò sí àwọn kókó tí a ti mẹnubà wònyíí, ohun m̀ìràn tó tún ẹ pàtàkì ní pé kókó orí-òrò tí aṣewádíí yóó yàn gbòdò jẹ èyí tí yóó ẹ àwùjọ ní ànfààní ní gbogbo ọ̀nà. Kókó orí-òrò aṣewádíí gbòdò jẹ èyí tí yóó lè wá ojútúú sí àwọn ìsòro àwùjọ kí ó sì lè fi ààyè sílẹ fú ìdàgbàsókè ìmò, kí ó sì tún mú ìmò pàápàá gbòòrò sí i. Àbájáde iwádíí bèẹ gbòdò jẹ èyí tí yóó fi kún ìmò kí ó sì tún dí àlàfo tó wà nínú ẹka ìmò tí aṣewádíí dojúkọ.

Ṣiwájú síi, kókó orí ọ̀rò iwádíí gbòdò jẹ èyí tí yóó lè yí ò̀nkàwe lókàn padà pé kókó orí-òrò náà ẹ pàtàkì láwùjọ ọ̀mọ̀niyàn pàápàá tí a bá n sọ̀rọ̀ nípa mímú ìdàgbàsókè bá èdè, ìtàn, ètò ọ̀rọ̀ ajé, ibára-ẹni-gbé-pò àti bèbẹbẹ̀ ọ̀.

Lára ohun tí aṣewádíí gbòdò fi sọkàn ni èdè tí yóó fi gbé kókó orí-òrò iwádíí rẹ kalẹ. A níláti rántí pé ó ní iye ọ̀rọ̀ tí àkọ̀lé tàbí orí-òrò iwádíí gbòdò jẹ, pàápàá jùlọ, àwọn iwádíí tí a fẹ fi gba oyè ìmò ìjìnlẹ̀ ẹ̀lẹ́ẹ̀kejì tàbí ti ọ̀mọ̀wé. Tí orí-òrò bá ti gùn jù bó ẹ yẹ ọ̀, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àríwísí ni yóó wáyé lórí rẹ èyí sì lè mú kí iṣẹ náà kú sọ̀nà bí èèfín. Èdè tí a ó fi gbé orí ọ̀rò kalẹ kò gbòdò ni ju ọ̀rọ̀ méjìdínlógún ọ̀. Tí ó bá ti jù bèẹ ọ̀, kò lè jẹ ìtẹ̀wọ̀gbà. Èdè lágbára púpọ̀ (yálà a sọ ọ̀ lẹnu tàbí a kọ ọ̀ sílẹ). Ní ọ̀pọ̀ ìgbà, ọ̀rọ̀ tí a yàn láti lò máa n fi ojú ti a fi wo àwùjọ àti èyàn tó kù hàn.

Ó tún kù ni ibon n ró! Kókó orí ọ̀rò iwádíí gbòdò jẹ èyí tí yóó fi kún ìmò nípa ifojú-inú kan tí a ti siṣẹ lé lóri ẹ àtẹ̀gùn. Èyí ni pé iṣẹ iwádíí gbòdò ní iwúlò agbèrò ajẹmọ-tiọ̀rì. Kódà iṣẹ iwádíí m̀ìràn tí a gbé gba ọ̀nà tí ó tọ̀ tàbí tí kò tọ̀nà a máa ní tiọ̀rì tí ó rọ̀ mọ̀ èyí tí a lè lò láti sàlàyé síwájú sí i. Kí èyí tó lè ẹ é ẹ, a níláti ka ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ iwé àti àkọ̀sílẹ̀ lóríṣíríṣi yàtò sí pé kí a máa sọ̀ pé ò̀nkòwé Kankan kò tì siṣẹ̀ dé sàkání iṣẹ̀ tí a n ẹ tàbí kí a máa sọ̀ pékò sí iwé Kankan lóri àtẹ̀ tí a lè rí kà lóri kókó iṣẹ̀ iwádíí tí a dàgbálẹ̀ nitorí, àìrìnjìnnà ni àìrí abuké ọ̀kẹ̀rẹ̀, tí a bá lè wá, ó dájú pé a ó rí.

Ìsòro yíyan orí-òrò iwádíí

Àkíyèsí àkókò tí aṣẹwádíí gbòdò ẹ tí o bá fẹ yan orí-òrò rẹ ní pé kò sí ohun tuntun lábẹ oòrùn. Bí aṣẹdánwò bá ka iwé lóríṣíríṣí, yóó rí i pé ọpọ iwádíí lóríṣíríṣí ẹka-èdè Yorùbá ló ti wà àti pé ó ẹ ẹ kí àkólé iwádíí báramu tàbí kí ó súnmọra sùgbọn iyàtò yóó wà nínú ojú tí olukúlùkù yóó fí wò ó. Bákan náà ni àsìkò àti àbájáde iwádíí lè yàtò síra wọn. Bí àpẹẹrẹ, a lè fún aṣẹwádíí méjì tàbí méta ní kókó orí-òrò ewì alohùn Yorùbá báyii:

- (i). Àwọn akéwì àtijó àti idàgbàsókè àwùjọ.
- (ii). Ipa ewì alohùn Yorùbá lóri idàgbàsókè ètò ọrò ajé awùjọ.
- (iii). Àwọn akéwì àti iṣẹlú àwùjọ Yorùbá láyé àtijó.

Kò sí àníàní pé ewì alohùn Yorùbá ni orí-òrò mètẹ̀tẹ̀ta yìi dálé sùgbọn ohun tí aṣẹwádíí kọ̀ọ̀kan fẹ gbéyèwò nípa ewì alohùn Yorùbá yàtò sí ara wọn.

Gẹgẹ bí a ti sọ sáájú, nítorí pé igbà àti àkókò àti alábojútó pàápàá yàtò. Kò tònà kí aṣẹwádíí fí sọkàn pé ohun tí ẹnìkan ti sísẹ lè ni ọ̀n náà fẹ ẹ bóyá nítorí pé ẹnì náà gba máàkì. Ídì ní pé àkólé tó ti gbayì lásìkò kan lè má gbayì lásìkò mìíràn nítorí pé àwùjọ pàápàá kò dúró lójú kan náà bèẹ̀ sì ni ìrírí ẹ̀dá pàápàá n yàtò síi lójójúmọ̀ ni.

Àkíyèsí mìíràn tún ní pé àwọn aṣẹwádíí mìíràn a máa dọgbọn láti wá àkólé tí kò níí ẹ wọn ní wàhálà, pàápàá èyí tí kò níí ná wọn ní ìrìnàjò kíkì kí wọn sàà ti lọ sí ilé ìkówésí ilé-ẹ̀kọ̀ wọn tàbí ọ̀dọ̀ àwọn olùkọ̀ wọn. Aṣẹwádíí gbòdò mọ̀ pé sísẹ àwàrí ìmọ̀ tí yóó wúlò fún ara rẹ̀ àti àwùjọ rẹ̀ ní kókó ohun tí iwádíí rọ̀ mọ̀.

Yorùbá sọ pé “bí ọ̀mọ̀dé kò bá dé oko ẹ̀lòmìíràn, ó lè máa sọ pé kò sí oko ẹnì tó dàbíi ti bàbá ọ̀n”. Èyí tùmọ̀ sí pé bí a kò bá jáde, o ẹ ẹ kí a má lè rí kojá imú ẹnì, bèẹ̀ sì ni ìmọ̀ àtẹ̀yìnwá kò lè tó fún iṣẹ̀ iwádíí. Aṣẹwádíí gbòdò rántí pé ojójúmọ̀ ni ọ̀pọ̀n ìmọ̀ n sún síwájú. Nítorí náà, kò tònà kí aṣẹwádíí máa ronú nípa owó tí

yóó ná. Ajànbàkù ni irú isẹ bẹẹ yóó jẹ nítorí ó ẹ e ẹ kí a má lè rídíí ohun to yẹ kí a rí nínú isẹ iwádíí tí a ń se.

Síwájú sí i, kókó orí ọrọ iwádíí gbódò jẹ èyí tó ẹ é tọpinpin. Adélékè àti Adébíyí (1998) jẹ kí ó yẹ wa pé àwọn kókó iwádíí tó jẹ mó èrò ọkàn èniyàn, igbàgbó tó rọ mó ẹsìn, àwọn ohun mériírí lápapọ kò ẹ é ẹ ọfintótó àyàfí bí aṣewádíí bá fẹ ẹ àkọsilẹ èrò ọkàn àwọn èniyàn kan. Àpẹẹrẹ, tí a bá fẹ wá idáhùn sí àwọn ibéèrè bíi:

- (1). Njẹ ọótọ ni àbíkú wà?
- (2). Báwo ni àwọn emèrè ẹ ń sọsẹ?
- (3). Báwo ni àwọn ọmọ ẹgbé awo ẹ máa ń ẹ̀pàde?

Idáhùn sí àwọn ibéèrè bí iwònyí kò kojá inú ẹsìn tàbí igbàgbó àwọn Yorùbá kò sì dájú pé ẹni tí kò bá mó nípa wọn dáadáa tabí kí ó jẹ ara wọn lè rí idáhùn tó yanjú sí àwọn ibéèrè náà. Bákan náà ni a kò lè rí idáhùn sí àwọn ibéèrè wònyí nínú ìmọ sáyẹ́nsì àti pé wọn kò ẹ é tọpinpin. Bí a bá tilẹ tọpinpin ohun kan, ohun tó ẹ pàtàkì ni pé kí isẹ náà jẹ èyí tí ọdodo rẹ yóó dájú lójókójó, nígbàkùùgbà àti lódò ẹnikẹni tí ó bá ní ànfààní láti yẹ isẹ náà wò pẹ̀lú síse àmúlò oríṣiríṣi èrọja kan náà.

Tí a bá fẹ yan orí-ọrọ iwádíí, a gbódò ronú nípa àwọn erọja tí a nílò fún irú isẹ iwádíí bẹẹ. Lára ohun tí aṣewádíí gbódò wò ni bóyá gbogbo ohun èlò fún isẹ iwádíí ọhún ló wà ní àrọwọ́tọ? Bí wọn kò bá sí ní àrọwọ́tọ, ẹ wọn ẹ é rí rà rará? Aṣewádíí gbódò rí i dájú pé abẹ̀nà ìmọ ọ̀un wà ní àrọwọ́tọ, ó sì gbódò jẹ ẹni tó ẹ̀tán láti fowosowópò pẹ̀lú aṣewádíí kí isẹ iwádíí náà lè kẹ́sejári.

Ìsòro mìíràn ni ìsòro àìgbọ̀ èdè adúgbò tí a ti fẹ ẹ iwádíí. Tí aṣewádíí bá yan orí-ọrọ tí yóó gbé e lọ sí agbègbè tí kò gbọ̀ èdè wọn, ó pọ̀n dandan kí ó wá ọ̀gbufò tí yóó máa tú ohun tí wọn bá sọ sí èdè tí aṣewádíí gbọ̀ dáadáa. Irú èyí máa ń fí àsìkò sòfò, a sì ti sọ sájú pé aṣewádíí ti ní àsìkò tí a fún un láti fí parí isẹ iwádíí rẹ. Bí aṣewádíí kò bá tètè rí ọ̀gbifò tàbí tí ọ̀gbifò kò bá fowosowópò pẹ̀lú

aṣẹwádíí, iṣẹ iwádíí náà lè má ẹ ẹ ẹ tàbí kí àsìkò tí a fún aṣẹwádíí tí kọjá.

Lóníí, ìrírí fí yéni pé púpọ̀ nínú àwọn èniyàn àwujọ, pàápàá àwọn tí kò fí bẹ̀ẹ̀ kàwé nì wọn máa n rọ̀ pé aṣẹwádíí n ẹ̀wádíí fún ànfààní arà ẹ̀ nì àtí pé irú iwádíí bẹ̀ẹ̀ yóó mú owó wálé fún aṣẹwádíí nì. Nítorí náà, àwọn pẹ̀lú a máa bèèrè fún owó kí wọn tó lè fún aṣẹwádíí ní ìdáhùn sí àwọn ohun tó ẹ̀kùnkùn sí i, èyí sì máa n fa ìdíwọ̀ tó pọ̀. Nítorí náà, ó ẹ̀ pàtàkì kí aṣẹwádíí ronú lórí irú abẹ̀nà ìmọ̀ tí òun yóó lò kí ó tó yan orí-òrọ̀ iwádíí.

Gégé bí Ajíkòbì (2014, o.i. 71) ẹ̀ sọ, aṣẹwádíí tó bá fẹ̀ síṣẹ̀ lórí àṣà àtí iṣẹ̀ àwujọ̀ kan, bí ó tí wù kí ẹ̀ni náà kàwé tó, kò lè sàṣeyọ́rí láì dódó abẹ̀nà-ìmọ̀, eré-ọwọ̀ lásán ló n ẹ̀, inàjú ló sì n ẹ̀ pẹ̀lú. Tí ó bá jẹ̀ pé orí-òrọ̀ tí yóó mú un kojú irú ìsòro báyií nì, kí ó yẹ̀ra fún un pàápàá tí ó bá mọ̀ pé ipá òun kò ní ká sísan irú owó bẹ̀ẹ̀.

Bákan náà, ó yẹ̀ kí aṣẹwádíí ronú lórí àwọn èròjà iwádíí tí yóó lò. Orí-òrọ̀ iwádíí m̀ìràn wà tó jẹ̀ pé èròjà kò sí ní àrọ̀wótó tàbí kí ó jẹ̀ èyí tí yóó ná aṣẹwádíí níowó gọ̀bọ̀. A kò sọ pé aṣẹwádíí kò ní nàwó rára ẹ̀gbọ̀n bí owó bá pọ̀ jù tí ipá aṣẹwádíí kò sì ká a, ó ẹ̀ ẹ̀ kí aṣẹwádíí má lè parí irú iwádíí bẹ̀ẹ̀. Ìfàkókò sòfò lásán nì èyí yóó jási, kò sì lè ẹ̀ ẹ̀nikẹ̀ni ní ànfààní kankan.

Àgbáloḡbábò

Nínú àpilẹ̀kọ̀ yìí, a gbìyànjú láti ẹ̀ àgbéyẹ̀wò ọ̀kan-ò-jọ̀kan ìsòro tó n kojú aṣẹwádíí pàápàá jùlọ̀ èyí tó ní ẹ̀ pẹ̀lú yíyan orí-òrọ̀ iwádíí. Lára ohun tí a gbàgbọ̀ pé ó n ẹ̀kùnfà ìsòro nì àilèronú jinlẹ̀ lórí irú èròjà tó lè mú kí iwádíí rọ̀rùn kí ó sì kẹ̀sẹ̀jári, àilẹ̀ fí àsìkò sílẹ̀ láti rídíí òkodoro ọ̀rọ̀ nípa orí-òrọ̀ iwádíí, ìsòro tí aṣẹwádíí ní láti jẹ̀ kí àwọn èniyàn àwujọ̀ gbà pé àwọn pẹ̀lú yóó jẹ̀ ànfààní tó pọ̀ nínú àṣeyọ́rí iwádíí bẹ̀ẹ̀. Gbogbo àkíyèsí wònyí nì a dábàá ọ̀nà àbáyọ̀ fún. Ìgbàgbọ̀ wà nì pé aṣẹwádíí yòowù tó bá ẹ̀múlò àwọn àbá náà, kò ní sàìṣe àṣeyọ́rí nínú yíyan orí-òrọ̀ iwádíí.

Ìwé Ìtókasi

- Adéléké, D àti Adébiyi, K. (1998). *Ọgbón Ọ̀ṣẹ̀wádílí ní èdè Yorùbá*. Ibadàn: Kenbim press limited.
- Ajíkòbí, D. (2014). *Ìwádílí: Ìtànṣán Ọgbón*. Lagos: The Graphics men.
- Fakuade, G. (2011). "Writing research: Current trends in the humanities". Nínú Oseni, Z.I., Àlàbí, V.A. and Medubi, O.C. (eds). *Writing up research: Current trends in the humanities*. Ilorin: The Faculty of Arts, University of Ilorin.
- Jégédé, J.O. (1999). *A concise handbook of research methods*. Ibadàn: Pope Rising press.
- Oseni, Z.I. (2011). Components of introductory and concluding chapters in research reports" Nínú Oseni, Z.I., Àlàbí, V.A. and Medubi, O.C. (eds). *Writing up research: Current trends in the humanities*. Ilorin: The Faculty of Arts, University of Ilorin.
- Sanya, A. (2005). "Ọgbón Ọ̀ṣẹ̀wádílí ní èdè Yorùbá". Nínú *Ọgbón ìkóní, ìwádílí àti àṣà Yorùbá*. Abẹ̀òkúta: Milaax Compumagic Ventures. (pp. 27-42).

Published by
**The Department of Linguistics
& Nigerian Languages,
University of Ilorin, Ilorin.**